

Jednou z hlavních výtek, které adresoval Roger Garaudy v knize *Perspectives de l'homme* (1959) Teilhardovu myšlení, je výtku panbiologismu. Teilhard prý nahraňuje ideu vědecké syntézy, která by dbala specifičnosti jednotlivých věd, jakýmsi druhem panbiologismu, který rozšiřuje na všechny vědy kategorie vlastní pouze jedné z nich. Teilhardův žák a přítel a dnes jeho největší životopisec, Claude Cuénot, který napsal do Garaudyho knihy odpověď ve formě dopisu autorovi, beze všeho připouští, že v Teilhardově myšlení nelze popřít určitý panbiologismus, a vykládá o příčinách a důvodech, které k tomu mohly vést. A tu hned na počátku musím říci, že mám pochybnosti o oprávnění uvedené výtky (kterou je možno snadno rozšířit i na výtku panpsychismu). Chtěl bych se proto touto otázkou zabývat a použít současně příležitosti k obecnějšímu zvážení možností univerzálního uplatnění Teilhardovy teorie „vnitřního“, která mi je velmi blízká.

Přihlédněme nejprve alespoň k hrubému schématu Teilhardova pojetí světového rozvrhu. Teilhard je důsledným evolucionistou; je přesvědčen o univerzálnosti vývoje, který už dávno není hypotézou ani pouhou metodou, ale všeobecnou vlastností objímající totalitu prvků a vztahů univerza. V tomto celkovém vývoji kosmu existuje zvláštní proud, jakási kosmická odbočka hmoty, která směřuje proti spádu entropie a míří k tzv. třetímu nekonečnu, totiž nekonečnu složitosti, komplexity, kteréžto nekonečno je podle Teilharda stejně skutečné jako nekonečno nepatrnosti a nekonečno nesmírnosti. Na této cestě, která ovšem nemusí být a zřejmě není lokalizována na jediné místo v univerzu, je postupně dosahováno stále vyšších úrovní uspořádání nebo, jak říká Teilhard, centro-komplikovanosti. Vedle pouhých agregátů anebo krystalických struktur vznikají útvary, které představují pravé přirozené jednotky (na rozdíl od nahodilých pseudojednotek): atom, molekula, buňka, živý tvor. Pravé jednotky se vyznačují nejen svou složeností a komplikovaností, ale svou centrovaností, centrovanou organizovaností. Této centrovanosti máme rozumět nikoli ve smyslu symetrie, ale jako centrovanosti akce. Vyznačují se tedy uvedené přirozené jednotky schopností akce, tedy aktivitou, resp. spontánností, která u Teilharda spadá v jedno s vědomím, resp. s vnitřním. To vypadá na první pohled zmatečně, ale ve skutečnosti to je velmi promyšlené. Kromě toho právě tady je kořen našeho problému. Přístupme tedy ještě blíže ke středu.

Teilhardův postup v argumentaci je asi tento: Ačkoliv se život zdá být čímsi nepatrným a vzácně se vyskytujícím, přece jej nemůžeme považovat za epifenomén hmoty právě tak, jako nemůžeme myšlení považovat za epifenomén života (GZ 14). Celá moderní fyzika žije z takové anomálie, jakou bylo radium. Anomálie v přírodě není ničím jiným než vyhnáním určité všeobecně přítomné, ale neznatelné vlastnosti do krajních mezí, kde se stává znatelnou až zřejmou (PH 52). Proto důsledný světový názor nezbytně musí předpokládat před životem jakýsi předstupeň života, tedy před-život (PH 53). Takže v základech, v hloubce je vlastně vše v přírodě živé nebo alespoň před-živé (PH 54). Totéž platí o vědomí (v Teilhardově smyslu, který se ovšem liší od běžného významu): i tam je třeba pod výjimečným odhalit univerzální (PH 52). Vědomí je proto stejně jako život univerzálně, kosmicky rozšířeno (PH 52). A vědomím rozumí Teilhard nejobecněji všechno psychické, počínajíc od nejrudimentárnějších vnitřních percepcí až po reflektované vědění lidské (PH 53). Tak mluví např. o tom, že někde na úrovni proteinů (přínejmenším pro naši zkušenost) se počíná z nitra před-živého

vynořovat vědomí (Som. 569); jinde mluví o zárodcích vědomí (Vie et pl. 167). Vědomí ovšem roste a prohlubuje se v té míře, v jaké stoupá komplexita – a naopak. Jsou to dvě vlastnosti, které se mění současně a paralelně. Současně však s růstem komplexity-vědomí roste i spontaneita, a ta je základem primátu psychiky a myšlení v látce univerza (PH 22–23). To nám jednak dává možnost měřit postup vývoje, neboť míra komplexity, tj. konkrétně třeba rozvoj cerebralizace u primátů, je spolehlivým parametrem korelativního vzestupu psychiky (V+Pl. 159), ale na druhé straně nám přesvědčivě ukazuje, právě na nejvyšších úrovních vývoje, jak všechny elementární jednotky vědomí (vědomé jednotky) konvergují k jakémusi pólu nejvyššího vědomí, k jakémusi kosmickému centru psychiky, které se zvedá nad naším vnitřním horizontem (V+Pl 166). Tímto pólem, tímto centrem je bod Ómega (totožný s křesťanským Bohem). Nejde ovšem jen o cíl, o konec; Ómega se projevuje v celém průběhu vývoje a dává se pocítit všem inchoativním, tj. všem uvažujícím prvkům ve vesmíru (stará a tradiční myšlenka zjevení).

Na dokreslení mechanismu, resp. živé struktury onoho růstu komplexity-vědomí v průběhu vývoje Teilhard uložil do svého hlavního spisu, na němž pracovat řadu let, výklad o dvou energiích, radiální a tangenciální, který má značnou důležitost pro náš problém, i když jej Teilhard sám později nepovažoval za šťastný (podle Cuénota). Energie je pro Teilharda schopnost akce, nebo přesněji interakce. Energie je míra toho, co se děje od jednoho atomu k druhému v průběhu jejich proměn (PH 36). Veškerá energie je psychické povahy. Avšak tato základní energie se v každém jednotlivém prvku univerza dělí na dvě komponenty. Jedna z nich, energie tangenciální, solidarizuje tento prvek se všemi prvky téhož řádu (tj. téže komplexity a téže centrovanosti) v univerzu; druhá, energie radiální, jej vede směrem k stále komplexnějším a centrovanějším stavům, tedy kupředu (PH 62). Čím je prvek méně centrován, tím je jeho radiální energie slabší a tím více se jeho tangenciální energie projevuje mocnými mechanickými účinky; a naopak. (Ponechávám stranou Teilhardovo dělení tangenciální energie na další dvě podle toho, zda je o nízkou úroveň či vysokou úroveň; dělení zřejmě chybné.) Přitom však během vývoje roste neustále množství energie v kosmu, a to nejen množství energie radiální, ale – což je vážnější – množství energie tangenciální. Tady se pokouší Teilhard vyřešit spor s principem zachování energie tím, že zvyšování množství tangenciální energie je nezmatelné, dokud se hodnoty radiální energie nesmírně nezvýší (jako je tomu u člověka nebo společnosti). V nižších úrovních, zvláště v oblasti zkoumané fyzikou, zůstává úhrn tangenciálních energií prakticky a statisticky v průběhu transformací beze změny (PH 63).

Nakonec ještě musíme uvést rozlišení, které T. činí mezi vnitřním (dedans) a vnějším (dehors). Objekty, které jsou „pravými jednotkami“, mají dvojí stránku, dvojí tvář: zvnějška jsou determinovány, zvnitřka svobodné (PH 54). Spontánnost, komplexita-vědomí, akce mají svůj zdroj ve vnitřním. Vnitřní existuje všude a odvždycky v přírodě (PH 52–3). Struktura látky v univerzu je takto podvojná v celé oblasti prostoru i času: vnitřní je koextenzivní s vnějším.

Uzavírám: panbiologismus, resp. panpsychismus Teilhardův je jenom zdánlivý a tkví pouze v ne dosti vhodné terminologii. Před-živé a pra- či prvo-psychické není ničím jiným než právě všude existujícím vnitřním. Teorie dvojí energie je správně motivována, ale špatně provedena. Centrální problém není v rovnováze dvou druhů energií, ale v cestě přechodu z vnitřního navenek a nazpět. Teilhard oprávněně tuto teorii opustil a asi tušil správnou cestu, když

doufal získat pomoc ze strany právě se zrodivší a rychle pronikavší kybernetiky. Ovšem problém je filosofický a je proto elementárnější, než aby mohl být zcela řešen na této úrovni. Základním problémem je akce, aktivita, nikoli zpětná vazba a informace – ty až druhotně.